הַזָּן אֶת הָעוֹלָם כֻּלּוֹ

הַזָּן - על שם הכתוב[89]: 'לֶחֶם וּמָזוֹן'. **אֶת הָעוֹלָם כֻּלּוֹ** - שנאמר[90]: 'נֹתֵן לֶחֶם **לְכָל** בָּשָׂר'[91], וכן כתיב[92]: 'עֵינֵי **כֹל** אֵלֶיךָ יְשַׂבֵּרוּ וְאַתָּה נוֹתֵן לָהֶם אֶת אָכְלָם בְּעִתּוֹ', וזהו: 'כל העולם'. ותפסו לשון זה, לפי שהשולחן מכפר במקום המזבח[93], ודרשינן בתנחומא[94]: 'לְמַעֲשֵׂה יָדֶיךָ תִכְסֹף'[95] - **אתה זן את כל העולם**, ואתה מצוה אותי להקריב את קרבני לאשי[96], כמו כן אנו אומרים על לחם השולחן - 'הַזָּן אֶת הָעוֹלָם כֻּלּוֹ'[97].

הַזָּן אֶת הָעוֹלָם כֻּלּוֹ[98] - כתב בשבלי הלקט[99]: יש מפרשים, כדאיתא[100], שהקב"ה יושב ברומו של עולם, וקוצב מזונות לכל בריה מקרני ראמים עד ביצי כינים[101].

ואמרו במדרש[102]: ישתבח שמו ויתרומם זכרו, **שהוא זן ומפרנס את כל העולם כולו**, מקרני ראמים עד ביצי כינים. ומה הוא 'קרני ראמים', בהמה טהורה היא, ושניים הם בעולם, זכר ונקבה, אחד במזרח ואחד במערב. ופעם אחת לשבעים שנה מזדקק זה לזו, וכשיבוא הזכר על הנקבה חוזרת הנקבה ראשה ונושכת את הזכר ותהרוג אותו וימות, ותלך הנקבה מעוברת שתים עשרה שנה. עד עשתי עשרה שנה הולכת על רגליה ותרעה ותשתה מים, ובתחילת שתים עשרה שנה נופלת על צדה, ושוב אינה יכולה לעמוד, ומפרנס אותה הקב"ה ברחמיו, ותרד לה ריר מפיה כמעין נובע, ויצמח עשב מכאן ועשב מכאן ותרעה שנים עשר חדש, ותתהפך מצדה לצדה ותרעה, הדא הוא דכתיב[103]: 'נוֹתֵן לִבְהֵמָה לַחְמָהּ לִבְנֵי עֹרֵב אֲשֶׁר יִקְרָאוּ'.

ועל זה אנו משבחים ומודים - 'הַזָּן אֶת הָעוֹלָם כֻּלּוֹ', מלבד שזן את כל בריותיו, כמו שנאמר: 'נוֹתֵן לֶחֶם לְכָל בָּשָׂר' ומצמיח חציר לבהמה, וזאת ועוד שעושה המצאות נפלאות שגם הראם יתפרנס, והגם שאינו נמצא בישוב ואינו יכול להתפרנס בנקל כשאר חיות ובהמות, אלא על ידי הריר היוצא מפיה כמעין יצמיח עשבים סביב לה ומשם תהיה פרנסתה, וזהו: 'בְּחֶסֶד וּבְרַחֲמִים', שהקב"ה מפרנסה מצד כי רבים רחמיו וחסדיו[104].

❖

כתב רבי אברהם בן הרמב"ם: הברכה הראשונה 'הזן', לגדלו יתעלה, ולהזכיר את גודל יכולתו ורוב חסדיו בהמצאת המזון, לא לנו בלבד, אלא למין האנושי בכללותו - 'נוֹתֵן לֶחֶם לְכָל בָּשָׂר', ולמין בעלי החיים כולו - 'נוֹתֵן לִבְהֵמָה לַחְמָהּ לִבְנֵי עֹרֵב אֲשֶׁר יִקְרָאוּ'. ובאופן כללי מזה - 'פּוֹתֵחַ אֶת יָדֶךָ וּמַשְׂבִּיעַ לְכָל חַי רָצוֹן'. ועל כן הוא אומר בתחילת הברכה הזאת, לאחר הפתיחה בגידול הכללי: 'בָּרוּךְ אַתָּה ה' אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, הַזָּן אוֹתָנוּ וְאֶת הָעוֹלָם כֻּלּוֹ'. ואפשר, שבדבריו: 'הָעוֹלָם כֻּלּוֹ', נכלל כל מה שעניינו להיות ניזון, ואפילו אינו בעל חושים, כוונתי: **הצמחים**. ובהשאלה - מה שנשגב מכדי שתבין בקלות, ונעלֶה מכדי שתגלה בפשטות - נכללים באותו העולם בכללותו,

89. בראשית מה, כג. **90.** תהלים קלו, כה. **91.** אבודרהם. **92.** שם קמה, טו. **93.** ברכות נה, א; מנחות צז, א. **94.** פר' תצוה סי' ב. **95.** איוב יד, טו. **96.** הקב"ה נכסף ומתאווה למעשי ידיו שלו, ואע"פ שהוא זן את כל העולם, הוא מתאווה שמעשי ידיו יקריבו לפניו לחם אשה לה'. **97.** ר"י ב"ר יקר. ולשון 'הזן את העולם כולו' מצינו בברכות י, א: מה הקב"ה זן את כל העולם כולו. **98.** נוסח בני ספרד: 'הַזָּן אוֹתָנוּ וְאֶת הָעוֹלָם כֻּלּוֹ'. וכ"כ בבן איש חי ש"ר חקת אות יד. וכ"ה נוסח רס"ג. וכן בשו"ת רבי אברהם בן הרמב"ם סי' פד: 'הזן אותנו'. ונוסח שאר הראשונים: 'הזן את העולם'. וכ"ה בזוהר ח"ב קסח, ב. **99.** סי' קנז. וכ"כ בסידור ר"ש מגרמייזא, ובמטה יהודה. **100.** ע"ז ג, ב: שתים עשרה שעות הוי היום... שלישיות, הקב"ה יושב וזן את **כל העולם כולו** מקרני ראמים עד ביצי כינים. **101.** פירש רש"י: קוצב להם מהיכן תזדמן להם פרנסתן. **102.** אוצר המדרשים - מדרש קרני ראמים. **103.** תהלים קמז, ט. **104.** הגדש"פ זכירה לחיים.

העליונים[105] **והתחתונים**, ובהתאם לכך נאמר: 'וְאֶת הָעוֹלָם כֻּלּוֹ'. והכרחי לומר דבר בעניין זה, והוא שהמזון - לקיום מבנה הגוף שהוא נושא החיים לכל חי, ונושא הצורה לכל גוף ניזון, והוא יתעלה, כשם שהוא ממציא את המזון לכל ניזון לקיומו ולהישארותו בחיים בתקופה שנגזרה לו, כך מספק לכל הנבראים מחסדיו ומטובו מה שממשיך באמצעותו את קיומם, כפי שאמרו הנביאים המשיגים את מעשיו: 'וְאַתָּה מְחַיֶּה אֶת כֻּלָּם'[106], הבן איפוא סוד זה, משום שהוא דק ונעלה. ולאחר שבח זה מזכירים בכך שהשפע והטוב הזה, מטובו ומחסדו ומרחמיו, לא משום זכויותינו, וזאת בדבריו: 'בְּטוּב וְחֶסֶד וְרַחֲמִים'. ושאר מה שנכלל בברכה זו, הוא היות שפע זה כללי, באומרו: 'נוֹתֵן לֶחֶם לְכָל בָּשָׂר'. וכן התמדתו, באמרו: 'תָּמִיד לֹא חָסַר לָנוּ'. והתחינה להתמדתו: 'כֵּן אַל יְחַסְּרֵנוּ מַלְבֵּנוּ מָזוֹן לְעוֹלָם וָעֶד', כל זה משמעותו ברורה. והחתימה מתאימה לפתיחה: 'הַזָּן אֶת הַכֹּל'.

ויש שכתב: 'הַזָּן אֶת הָעוֹלָם כֻּלּוֹ' - אפילו את המשחיתים והמקטרגים הנבראים מעוונות בני אדם, הקב"ה זן ומפרנס, וכמו שכתב בספר 'תומר דבורה'[107]: אין בריה מתקיימת בעולם אלא בשפעו של הקב"ה, והרי המשחית הזה שנברא מעונות בני אדם עומד לפניו, ובמה מתקיים, הדין נותן שיאמר הקב"ה: 'איני זן משחיתו, ילך אצל מי שעשאו ויתפרנס ממנו', והיה המשחית יורד מיד ונוטל נשמתו או כורתו או נענש עליו כפי עונשו עד שיתבטל המשחית ההוא. ואין הקב"ה עושה כן, אלא נושא וסובל העון, וכמו שהוא זן את העולם כולו, זן ומפרנס המשחית הזה[108]. זהו שאנו מודים: 'הַזָּן אֶת הָעוֹלָם', 'את' לרבות את המשחיתים והמקטרגים, כי 'את' עולה בגימטריא עם הכולל - 'מקטרגים', כי גם את המקטרגים שעשו להכעיס, הקב"ה זן ומקיימם מרחמנותו יתברך, וכדי שלא יכריתו את האדם שבראם מעוונותיו[109].

❖

נוסח בני ספרד: 'הָאֵל הַזָּן'[110]. - כי שם 'אל' רומז לחסד, ומדה זו זנה את העולם, כי 'עוֹלָם חֶסֶד יִבָּנֶה'[111]. ויש שהטעים על פי מה שאמרו במדרש אותיות דרבי עקיבא[112]: זי"ן - זה שמו של הקב"ה, שהוא זן ומפרנס כל יצורי כפיו בכל יום ויום מקרני ראמים ועד ביצי כינים, שנאמר[113]: 'מִפְּרִי מַעֲשֶׂיךָ תִּשְׂבַּע הָאָרֶץ, מַצְמִיחַ חָצִיר לַבְּהֵמָה וְעֵשֶׂב לַעֲבֹדַת הָאָדָם לְהוֹצִיא לֶחֶם מִן הָאָרֶץ', ואומר: 'פּוֹתֵחַ אֶת יָדֶךָ וּמַשְׂבִּיעַ לְכָל חַי רָצוֹן'. - זהו

105. כמו שאמרו ביומא עה, ב: לחם שמלאכי השרת אוכלים אותו. ובשמו"ר לב, ד: אין מלאכי השרת ניזונים, אלא מזיו שכינה, שנאמר: 'וְאַתָּה מְחַיֶּה אֶת כֻּלָּם'. וראה ריקאנטי דברים ח, י: כמו שהמזון לבני אדם הוא סיבת קיומם, כן המלאכים והנשמות מזונם וקיומם מן השכינה. וראה עוד מדרש אותיות דרבי עקיבא - זצח"ק: שרה של גיהנום אמר לפני הקב"ה: רבש"ע, כל בריה אתה נותן לו בכל יום ויום מזון מאכל לפי אכלו, שכך כתיב 'פותח את ידך' וגו', מפני מה אין אתה נותן לי מזון כדי סיפוקי, שהרי אני רעב מכל מאכל, עי"ש. **106.** נחמיה ט, ו. **107.** פ"א בביאור מדת 'נושא עון'. **108.** ועי"ש שפירש שזהו מה שאמר קין: 'גדול עוני מנשוא', ופירשו חז"ל 'כל העולם כולו אתה סובל', כלומר, זן ומפרנס, 'ועוונותי כבד, שאין אתה יכול לסובלו', פירוש, לפרנסו, עד שאשוב ואתקן. - אם כן הרי זו מדת סבלנות גדולה, שיזון ויפרנס בריה רעה שברא החוטא, עד שישוב. **109.** הגדש"פ פרסומי ניסא. וכ"כ באשל אברהם דרוש ה אות יא, בביאור חתימת הברכה 'הַזָּן בְּרַחֲמָיו אֶת הַכֹּל', שנכלל בזה שמפרנס את המשחיתים שנבראו בעונות בני אדם, אולי ישוב האדם בתשובה. **110.** וכ"ה בבית אלוקים ובבאר מים חיים. וכ"כ בבן איש חי ש"ר חקת אות יד, שכך הוא בסידור הרש"ש. וכ"ה בספר הליקוטים תהלים כג. וראה עמק המלך שער טז. אמנם בכל נוסחאות הראשונים ללא תיבת 'האל'. **111.** באר מים חיים. ראה דבריו לעיל ציון 11. **112.** אות זי"ן. **113.** תהלים פט, ג.

שתיקנו לומר: 'הָאֵל הַזָּן' - הקב"ה נקרא: 'האל הזן', שהוא זן ומפרנס לכל[114].

❖

כתב בפירוש רבי נתן שפירא[115]: מה שתיקנו לשון 'זן' ולא לשון אחר, לפי שאותיות 'זן' במילואו הוא זי"ן נו"ן, והנעלם מן נו"ן הוא אות וי"ו, והנעלם מן זי"ן הוא אות יו"ד, והנה מלת 'זן' בעצמו ואותיות הנעלמים שהם ו"י יש להם שתי בחינות, זה חילוף זה, אחד טוב ואחד רע, כי מלת 'זן' משמעו שהוא יתברך זן את העולם כולו, והנעלם ממנו שהם אותיות ו"י משמעו לשון 'יַי', ותמונתו כתמונת טעם תֶּביר, שהוא לשון שבירה, ובא לרמז, ש'אִם שָׁמֹעַ תִּשְׁמְעוּ אֶל מִצְוֹתַי אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוֶּה אֶתְכֶם הַיּוֹם לְאַהֲבָה אֶת ה' אֱלֹהֵיכֶם וּלְעָבְדוֹ בְּכָל לְבַבְכֶם וּבְכָל נַפְשְׁכֶם', אז אני אזון אתכם - 'וְנָתַתִּי מְטַר אַרְצְכֶם בְּעִתּוֹ יוֹרֶה וּמַלְקוֹשׁ', ואם חס ושלום - 'יִפְתֶּה לְבַבְכֶם וְסַרְתֶּם וַעֲבַדְתֶּם אֱלֹהִים אֲחֵרִים וְהִשְׁתַּחֲוִיתֶם לָהֶם' אז - 'וְעָצַר אֶת הַשָּׁמַיִם וְלֹא יִהְיֶה מָטָר וְהָאֲדָמָה לֹא תִתֵּן אֶת יְבוּלָהּ וַאֲבַדְתֶּם מְהֵרָה מֵעַל הָאָרֶץ הַטֹּבָה אֲשֶׁר ה' נֹתֵן לָכֶם'[116], ותפלו ביד האומות, ואין יַי ותביר גדול מזה ח"ו.

❖

שנינו באבות[117]: 'אל תשאל לו בשעת נדרו', ויש לפרש הכוונה על ענין הצדקה, והזהיר לאדם שלא יבקש לחבירו שום צדקה בשעה שכבר נדר לצדקה אחרת, שכיון שעתה נדר אין ראוי לשאול לו עוד, פן יקפוץ ידיו ויאמץ את לבבו[118]. אמנם מדת הקב"ה אינה כמדת בשר ודם, 'עֵינֵי כֹל אֵלֶיךָ יְשַׂבֵּרוּ' לבקש מא-ל אכלם, אפילו בשעה שאתה 'נוֹתֵן לָהֶם אֶת אָכְלָם בְּעִתּוֹ', ובאותה עת שאתה נותן לאלו, אחרים שואלים ממך אפילו בעת ההיא, יען כי - 'פּוֹתֵחַ אֶת יָדֶךָ וּמַשְׂבִּיעַ לְכָל חַי רָצוֹן', והעושר והכבוד מלפניך ואתה מושל בכל, 'הַזָּן אֶת הָעוֹלָם כֻּלּוֹ בְּטוּבוֹ' ויספיק לכולם בבת אחת ברגע קטן, 'וְשֶׁלְחָנוֹ עָרוּךְ לַכֹּל'[119].

הַזָּנֵנוּ וְלֹא מִמַּעֲשֵׂינוּ

יש מבני ספרד ותימן שגרסו בתחילת הברכה: 'הַזָּנֵנוּ וְלֹא מִמַּעֲשֵׂינוּ, הַמְפַרְנְסֵנוּ וְלֹא מִצְּדָקוֹתֵינוּ, הַמַּעֲדִיף טוּבוֹ עָלֵינוּ[120], הַזָּן אוֹתָנוּ...'.

וכך פירושו: 'הַזָּנֵנוּ וְלֹא מִמַּעֲשֵׂינוּ' - שזן אותנו לא לפי מעשינו הטובים, שאם היה הדבר תלוי במעשינו לא היינו זכאים לכך שהקב"ה יפרנסנו, 'הַמְפַרְנְסֵנוּ וְלֹא מִצְּדָקוֹתֵינוּ' - לא מפני שאנחנו טובים,

114. חיים לגופא - אות זי"ן. **115.** מקור דבריו הם בספר הפליאה פר' בראשית, שכך השיב הקב"ה למתיבתא דרקיעא, עי"ש. **116.** דברים יא, יג-יז. **117.** פ"ד מי"ח. **118.** כך פירש במדרש שמואל שם. **119.** צדקה לחיים מערכת גימ"ל. **120.** ביד אהרן הגה"ט סי' קפז כתב, שאין לומר נוסח 'הַמַּעֲדִיף טוּבוֹ עָלֵינוּ', שהרי כתב הרוקח, שכל האותיות יש בברכת המזון חוץ מאות ף, להודיענו שאין מלאך 'אף שצף קצף אנף' שולט בסעודה במקום שמברכים ברהמ"ז בכוונה (ראה פתיחה לברהמ"ז ציון 369), וא"כ אין לומר 'הַמַּעֲדִיף טוּבוֹ עָלֵינוּ'. וכ"כ במשכנות יעקב (לר"י בן נעים) פר' מסעי, שמדברי הרוקח תשובה לאומרים 'המעדיף טובו עלינו', ומלבד שלא נמצא כן ברמב"ם ובטור, כל המוסיף גורע ומאבד הכוונה. וכ"כ בחסד לאלפים סי' קפט: יש מתחילים 'הזננו... המעדיף' וכו', וזו התוספת מגרעות נתן, שהרי אמרו שאין אות ף בברכת המזון. וכן כתב בדמשק אליעזר - זמירות, ובכסא רחמים פר' קרח. וכ"כ וזאת ליהודה שהנוהגים לומר 'המעדיף טובו' הוא טעות, ואין להוסיף על עיקר הנוסח.

והחיד"א באהבת דוד דרוש טו"ב לשבת תשובה הביא נוסח זה: 'הזנינו ולא ממעשינו' וכו' וידעתי דאית דלא גריס ליה הכי, אמנם לנוסחא זו המורגלת בפי רבים אפשר לפרש וכו'. ובאברהם אזכור אות קנח הביא מש"כ בצמח דוד (לרד"י משאלוניקי) פר' בחוקתי את הנוסח 'הזנינו ולא ממעשינו' וכו', וכתב, שהוא תפס את הנוסחא הראשונה שהשמיטוה, וכפי הנראה בדור שלפניו הורגלו בפיהם נוסחא זו וכך למדוהו אבותיו ולא

׳הַמַּעֲדִיף טוּבוֹ עָלֵינוּ׳ - שנותן לנו יותר משאנו ראויים לקבל[121].

והקב״ה ׳נוֹתֵן לֶחֶם לְכָל בָּשָׂר׳ גם למי שאינו הגון, ואינו בודק אם הוא ראוי שיזון אותו, ׳כִּי לְעוֹלָם חַסְדּוֹ׳ - כדי שיראו העולם חסדו, וממנו יראו וכן יעשו לתת אף למי שאינו הגון[122], וכמו שאמר רבי יונתן בן עמרם לרבי בשנות בצורת: ׳פרנסני ככלב וכעורב׳[123], כלומר, כמו שהקב״ה מפרנס את הכלב ואת העורב אף על פי שחטאו ושימשו בתיבה[124], ואינו מונע מהם מזונות, כך תפרנס גם את עמי הארצות. וזהו שאנו אומרים בברכת המזון: ׳הַזָּנֵנוּ וְלֹא מְמַעֲשֵׂינוּ, הַמְפַרְנְסֵנוּ וְלֹא מְצַדְּקוֹתֵינוּ׳ - הקב״ה זן ומפרנס אותנו לא מצד שאנו צדיקים, ולא מצד מעשינו הטובים, אלא מצד שהוא ׳מַעֲדִיף טוּבוֹ עָלֵינוּ׳ בחסדו הגדול[125].

ולכך ׳קשים מזונותיו של אדם כקריעת ים סוף׳[126], כלומר, נס גדול עושה לו הקב״ה למי שנותן לו מזונות, כאשר עשה לישראל שקרע להם ים סוף, ונפקא מיניה לבקש רחמים על מזונותיו[127], ועל זה באה מדת ׳א-ל׳ שהוא מורה על החוזק, שביד חזקה מכין הקב״ה מזון לכל הבריות, כדכתיב: ׳הַכְּפִירִים שׁאֲגִים לַטָּרֶף וּלְבַקֵּשׁ **מֵאֵל** אָכְלָם׳[128], מחמת שאינם ראויים למזונות אם לא בדרך נס, וזהו מה שאנו אומרים: ׳הַזָּנֵנוּ וְלֹא מְמַעֲשֵׂינוּ, הַמְפַרְנְסֵנוּ וְלֹא מְצַדְּקוֹתֵינוּ׳[129].

ויש שהטעים: הקב״ה אומר לישראל: על ידי שאתם מברכים ברכת המזון, כל העולמות מתברכים בהשפעות טובות, ונחשב לכם שאתם אוכלים משלכם ולא משל אחרים, אבל אנחנו אומרים לו להיפך: ׳**הַזָּנֵנוּ וְלֹא מְמַעֲשֵׂינוּ**׳ - אין לנו מעשים לזון מהם. ו׳הַזָּנֵנוּ׳ הוא ׳מזון׳, ונקרא כן מלשון[130]: ׳מְזָוֵנוּ מְלֵאִים מְפִיקִים מִזַּן אֶל זַן׳, שהאדם אוכל מינים ממינים שונים, לא כבהמות שאוכלים מין אחד, ומה שאתה זן אותנו ממינים שונים - ׳לֹא מְמַעֲשֵׂינוּ׳, אפילו שמעשינו אינם מינים מינים, כי אם מעט ורעים, אתה עושה היפך מעשינו. ׳**הַמְפַרְנְסֵנוּ**׳ - במלבושים, ׳**וְלֹא מְצַדְּקוֹתֵינוּ**׳ - כי הצדקות נקראים ׳מלבוש׳[131], שהם חוט ועוד חוט המצטרפים לחשבון גדול להיות בגד שלם לנשמה, ואף שלא עשינו צדקות ומלבושים לנשמה, אתה מפרנס ומלביש גופנו. ׳**הַמַּעֲדִיף טוּבוֹ עָלֵינוּ**׳ - הנה אם האדם ירחם על מי שלא קדם לו הנאה ממנו, אינו נותן לו יותר מהצריך לו, אבל אתה כשנותן לנו, לא ממעשה שקדם, מעדיף טובך מאוצר מתנת חנם לתת יותר מכדי הצורך[132], היפך מדת בשר ודם[133].

והנה אמרו בגמרא[134]: אל״ף בי״ת - אלף בינה. גימ״ל דל״ת - גמול דלים. ה״ו - זה שמו של הקב״ה. ז״ח ט״י כ״ל - אם אתה עושה כן, הקב״ה **זן אותך, וחן אותך, ומטיב לך**. ויש לפרש: ׳זן אותך׳ - באכילה ושתיה, ׳וחן אותך׳ - בפרנסת מלבושים וכל צרכינו, ׳ומטיב לך׳ - טובה כפולה ומכופלת משופרי דשופרי, וזהו שאנו אומרים: ׳הַזָּנֵנוּ וְלֹא מְמַעֲשֵׂינוּ׳ - אין מעשינו מספיקים למזונותינו

רצה לשנותה לקיים מנהג אבותינו בידינו דמרגלא בפומיה.

אמנם יש ליציין שמצאנו באורחות חיים וכלבו לשון זו בנוסח ברכת המזון הקצר, בברכת נודה: ׳נודה לאל גואלנו, **המעדיף** מטובו עלינו׳.

121. מעם לועז פר׳ עקב. **122.** וכעין דעת האומר בב״ב ט, א: ׳אין בודקין למזונות׳ אם הוא רמאי, דכתיב: ׳הַלוֹא פָּרֹס לָרָעֵב לַחְמֶךָ׳ - פרוס לאלתר, עי״ש. **123.** ב״ב ח, א. **124.** סנהדרין קח, ב. **125.** בני לוי דרוש ח. **126.** פסחים קיח, א. **127.** רשב״ם. **128.** כמש״כ התוס׳ ר״ה יז, ב בהגה״ה. **129.** וזאת ליהודה - דרוש למילה. **130.** תהלים קמד, יג. **131.** כלשון הקרא (ישעיה סד, ה): ׳וּבֶגֶד עִדִּים כָּל צְדָקֹתֵינוּ׳. **132.** כמו שאמרו בשמו״ר מה, ו: ראה משה אוצר גדול, אמר: האוצר הזה של מי הוא, אמר לו: מי שיש לו אני נותן לו משכרו, ומי שאין לו אני עושה לו חנם ונותן לו מזה, שנאמר: ׳וַחֲנֹתִי אֶת אֲשֶׁר אָחֹן׳. **133.** מזמור לאסף. וראה עוד הגדש״פ עת לדבר, קרבן נתנאל פר׳ נשא עמ׳ תיא. **134.** שבת קד, א.

אלא ברחמיו המרובים הוא זן אותנו, 'הַמְפַרְנְסֵנוּ' - במלבושים ושאר כל צרכינו, 'וְלֹא מְצְדְקוֹתֵינוּ' - לא מחמת שגמלנו חסדים, וגם 'הַמַּעֲדִיף טוּבוֹ עָלֵינוּ' - אף על פי שאין בידינו צדקה וחסד הוא מטיב לנו בטובה כפולה[135].

אמנם יש שפירשו 'הַזָּנֵנוּ וְלֹא מְמַעֲשֵׂינוּ', על פי מה שאמרו במדרש[136]: כל מה שישראל אוכלים בעולם הזה, הוא מכח היסורים שהם באים עליהם, אבל שכר עבודתם צרור ומשומר לעתיד לבא. וזהו שאנו אומרים: 'הַזָּנֵנוּ וְלֹא מְמַעֲשֵׂינוּ' - שזן אותנו מכח היסורים ואינו מחשיב את מזונותינו ופרנסתנו משכר מעשינו וצדקותינו, אלא שכרנו משומר בשלימות לעולם הבא[137], ולפעמים הוא זן אותנו גם בלי קבלת יסורים, אלא 'מַעֲדִיף **טוּבוֹ** עָלֵינוּ... הַזָּן אוֹתָנוּ וְאֶת הָעוֹלָם כֻּלּוֹ **בְּטוּבוֹ**' - בזכות פירות מעשינו, ובחסדו וטובו הקרן - עצמה קיימת ושמורה כולה לעולם הבא[138].

ויש שהטעים בדרך זו: הנה קיימא לן: יכול הרב לומר לעבדו 'עשה עמי ואיני זנך', אלא חזר על הפתחים[139], ויש אומרים דהיינו דוקא כשהשנים כתיקונן שימצא מרחמים שירחמו עליו, אבל בשנות בצורת שאין מרחמים עליו, לא, אמנם יכול לומר לו: 'צא מעשי ידיך במזונותיך', אף על פי שהיא שנת בצורת ושמא לא יספיקו לו מעשה ידיו למזונותיו[140]. והנה כשיצאו בני ישראל ממצרים היו בבחינת 'עבדים', כדכתיב[141]: 'כִּי לִי בְנֵי יִשְׂרָאֵל עֲבָדִים עֲבָדַי הֵם אֲשֶׁר הוֹצֵאתִי אוֹתָם מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם', והנה משה תיקן לישראל ברכת 'הזן' בשעה שירד להם מן במדבר, ומשמע שתיקן את הברכה עוד קודם מתן תורה, ובאותו זמן היו ישראל בגדר 'עבדים כנענים', ולכך תיקן אז משה לומר: 'הַזָּנֵנוּ וְלֹא מְמַעֲשֵׂינוּ' - כלומר, אף על פי שאנו בבחינת 'עבד כנעני' ובשנות בצורת היה הקב"ה יכול לומר לנו: 'צאו מעשי ידיכם במזונותיכם' אף שיתכן שלא יספיקו מעשי ידיהם למזונות, אבל ברוב רחמיו וחסדיו זן ופרנס אותנו במדבר כדי צרכינו לפנים משורת הדין, אף על פי שאין מספיק זכות מעשי ידינו למזונותינו, וזהו אמרינו: 'הַזָּנֵנוּ וְלֹא מְמַעֲשֵׂינוּ, הַמְפַרְנְסֵנוּ וְלֹא מְצְדְקוֹתֵינוּ'[142]. ומוסיפים לומר: 'הַמַּעֲדִיף טוּבוֹ עָלֵינוּ', כלומר, לא זו בלבד שבשנות בצורת זן ומפרנס אותנו, שאז באמת חלק המזונות שכנגד מעשי ידינו הם שלנו, אלא גם כשהשנים כתיקונן ויכול לומר לנו 'עשה עמי ואיני זנך' כלל, גם כן הקב"ה 'מַעֲדִיף טוּבוֹ עָלֵינוּ' בתורת חסד גמור, וזן ומפרנס אותנו בשלימות בטובו הגדול[143].

ויש שכתב: בברכה ראשונה אומר: 'הַזָּן אוֹתָנוּ **וְלֹא מְמַעֲשֵׂינוּ**', כלומר, במדבר זן אותנו לחם מן השמים ולא היינו צריכים למעשי ידינו לחרוש ולקצור, ולכך חותם: 'הַזָּן אֶת הַכֹּל' - בלי שום צער ובלא שום עשייה. ובברכה שניה שהיא כנגד שזן אותנו בארץ ישראל על ידי מעשה ידינו בחרישה וקצירה בארץ, חותמים בה 'עַל הָאָרֶץ וְעַל הַמָּזוֹן'. וברכה שלישית שהיא כנגד הגאולה

135. אהבת דוד דרוש טו"ב לשבת תשובה, עי"ש. **136.** דב"ר ג, ד. **137.** בית דוד ח"א השמטות לאו"ח אות תקכג. וכתב שאין במשמעות 'הַזָּנֵנוּ וְלֹא מְמַעֲשֵׂינוּ' שהוא זן אותנו אף על פי שאין בנו מעשים, שא"כ היה לו לומר: 'אף על פי שאין בנו מעשים'. וכך פירש בצמח דוד פר' בחוקתי, וכתב שאין הכוונה 'אף על פי שאין בנו מעשים' שהרי אמרה תורה: 'פֶּן יִפְתֶּה לְבַבְכֶם וְסַרְתֶּם וַעֲבַדְתֶּם אֱלֹהִים אֲחֵרִים... וְעָצַר אֶת הַשָּׁמַיִם וְלֹא יִהְיֶה מָטָר' וכו', אלא פירושו, שכשיש בנו מעשים הוא זן ומפרנס אותנו שלא בשכר מעשינו אלא במתנה, והשכר של עוה"ב ישאר שלם. **138.** מטה אפרים (לר"א ארדיט) דרוש לברהמ"ז. **139.** יו"ד סי' רסז ס"כ. **140.** כן דעת הטור והרמ"א שם. **141.** ויקרא כה, נה. **142.** ועל דרך שכתב הרמב"ם הל' עבדים פ"ט ה"ח: אף על פי שהדין כך, מדת חסידות ודרכי חכמה שיהיה אדם רחמן ורודף צדק, ולא יכביד עולו על עבדו, ולא יצר לו, ויאכילהו וישקהו מכל מאכל ומכל משתה, עי"ש. **143.** מטה אפרים שם, עי"ש.

העתידה, שלא טעמנו ממנה כלום ולא ידענו מה יהיה באותו זמן, האם לחמנו יהיה מן השמים או מן הארץ, אומרים בה 'רַחֵם ה' אֱלֹהֵינוּ' וחותמים 'בּוֹנֵה יְרוּשָׁלַיִם'[144].

בְּטוּבוֹ

בְּטוּבוֹ[145] - שמכלכלם[146], וזן אותם[147]. והוא על שם הכתוב[148]: 'וַיֹּאכְלוּ וַיִּשְׂבְּעוּ וַיַּשְׁמִינוּ וַיִּתְעַדְּנוּ בְּטוּבְךָ הַגָּדוֹל'[149]. וכן כתיב[150]: 'תִּפְתַּח יָדֶךָ יְשַׂבְּעוּן טוֹב'[151].

ולא יאמר 'מטובו'[152], שמשמעו דבר מועט, מקצת טובו, ונמצא ממעט בתגמוליו של מקום, אלא יאמר: 'בטובו' - כדי להורות שזן את העולם כולו בשפע טובו[153].

❖

'הַזָּן אֶת הָעוֹלָם כֻּלּוֹ **בְּטוּבוֹ**'[154] - כלומר, ה' יתברך מצד טובו, מפרנס את הכל[155]. וכך כתב רבי אברהם בן הרמב"ם: השפע והטוב הזה - מטובו ומחסדו ומרחמיו, לא משום זכויותינו, וזהו שאנו אומרים: 'בְּטוּב וְחֶסֶד וְרַחֲמִים'.

ויש שכתב: 'בְּטוּבוֹ' - לא מצד הדין כי אם בטובו, כי מטבע הטוב להיטיב[156], וכן כתוב: 'הוֹדוּ לַה' כִּי טוֹב'[157], עוד יתכן שתיבת 'בְּטוּבוֹ' קאי על המזונות, שזן את העולם כולו במזונות טובים[158].

בְּחֵן בְּחֶסֶד וּבְרַחֲמִים

בְּחֵן[159] **בְּחֶסֶד**[160] **וּבְרַחֲמִים**[161] - פירש הרוקח: **בְּחֵן** - שנושאים בפניו. **בְּחֶסֶד** - שמתנהג עמהם. **וּבְרַחֲמִים** - שמרחם עליהם[162].

144. זרע אמת (לרמ"ז אל חסיד) פר' מקץ. **145.** כ"ה במחז"ו, רוקח, ר"י ב"ר יקר, אבודרהם, או"ז סי' קצט, ספר נייר סי' כו, ראשית חכמה שער הקדושה פט"ו, בית אלוקים, נתיבות עולם, אור חדש. וכ"ה בזוהר ח"ב קסח, ב. אבל ברע"ג, רמב"ם, לקט יושר: 'בטוב'. וכ"כ עץ חיים: 'בטוב' ואל יאמר 'בטובו'. וכ"ה נוסח בני תימן. [ובמרדכי סוף ברכות, ללא תיבת 'בטובו'].

וראה ב"ח סי' קצב שתמה על כלבו סי' כו שכתב נוסח ברכת המזון בקצרה, והרי בנוסח הקצר לא הזכיר שהוא זן בטובו ובחסדו, עי"ש, ובשכנה"ג הגה"ט יישב: מה בכך הלא אין זה מן המטבע שאמרו עליו שאם לא אמרו לא יצא, וגם כל שאמר לשון דמשתמע מיניה שהקב"ה זן את העולם בטובו ובחסדו שפיר דמי, והרי בנוסח הכלבו כתוב 'הזן את העולם כולו ברוב גדלו', והוי כמו 'בטובו'. **146.** רוקח. **147.** סידור ר"ש מגרמייזא. **148.** נחמיה ט, כה. **149.** ר"י ב"ר יקר ואבודרהם. **150.** תהלים קד, כח. **151.** סידור עבודת הלבבות. **152.** שיירי כנסת הגדולה הגה"ט סי' קפז. **153.** פי' ר"נ שפירא ומטה משה סי' שיב, עפ"י ברכות נ, א, ראה ברכת הזימון ציון 233. **154.** לשון 'בטובו' מצאנו גם בברכת יוצר: 'המחדש בטובו'. **155.** נתיבות עולם נתיב העבודה פי"ח. **156.** ראה דעת תבונות אות יח: האל ית"ש הוא תכלית הטוב ודאי, ואמנם, מחוק הטוב הוא להיטיב, וזה הוא מה שרצה הוא ית"ש, לברוא נבראים כדי שיוכל להיטיב להם, כי אם אין מקבל הטוב - אין הטבה. **157.** יתכן שכוונתו למזמור בתהלים קלו, שפותח ב'הוֹדוּ לַה' כִּי טוֹב', וחותם ב'נֹתֵן לֶחֶם לְכָל בָּשָׂר כִּי לְעוֹלָם חַסְדּוֹ', אלמא הקב"ה זן את העולם במדת טובו. **158.** מטה יהודה. **159.** בנוסח רע"ג, או"ז סי' קצט, ר"י ב"ר יקר, מרדכי סוף ברכות: 'בחסד וברחמים' - ללא תיבת 'בחן'. וכן בזוהר ח"ב קסח, ב: 'הזן את העולם כולו בטובו בחסד' [ומשמע שלא גרסו 'בחן']. **160.** ברמב"ם, רוקח, לקט יושר: 'בחן ובחסד וברחמים'. אבל במחז"ו סי' פג, מצוות זמניות, ראשית חכמה, בית אלוקים, ספר העיקרים, אור חדש בשם אבודרהם, מהר"ל בח"א סנהדרין צח, ב ובגבורות ה' פרק סד: 'בחן **בחסד** [בלי וא"ו] וברחמים'. וכתב בערוה"ש סי' קפז ס"ד: 'בְּחֵן **וּבְחֶסֶד** וּבְרַחֲמִים', ויש גורסים: 'בְּחֵן **בְּחֶסֶד** וּבְרַחֲמִים', והכל אחד, שגם בתורה מצינו שוא"ו העיטוף אינו אלא לבסוף, כמו 'במקנה בכסף ובזהב'. **161.** שלשה ענינים אלו - 'בְּחֵן בְּחֶסֶד וּבְרַחֲמִים' מתחברים בסדר התפלה במקומות רבים, כמו בברכת 'הטוב והמטיב' - 'לחן ולחסד ולרחמים', בברכת 'המעביר שנה' - 'ותננו לחן ולחסד ולרחמים', בברכת 'שים שלום' - 'חן וחסד ורחמים', וב'יעלה ויבא' - 'לחן ולחסד ולרחמים', וכן בקדיש דרבנן - 'חנא וחסדא ורחמי', ובעוד תפילות. ו'חן וחסד' קרובים בעניינם, ופירושם: נועם המשוך על פני דבר הגורם למשוך אליו את הלבבות, והקב"ה זן את בריותיו בעין טובה וברחמים רבים (עיון תפלה, עי"ש). **162.** וב'יעלה

בְּחֵן - על שם הכתוב[163]: 'וְחַנֹּתִי אֶת אֲשֶׁר אָחֹן'[164]. **בְּחֶסֶד** - דכתיב[165]: 'נֹתֵן לֶחֶם לְכָל בָּשָׂר כִּי לְעוֹלָם חַסְדּוֹ'. **וּבְרַחֲמִים** – על שם הכתוב[166]: 'טוֹב ה' לַכֹּל וְרַחֲמָיו עַל כָּל מַעֲשָׂיו'[167].

ומצאנו שלשה לשונות אלו על נתינת לחם. **בְּחֵן** - 'הֵא לָכֶם זֶרַע וּזְרַעְתֶּם אֶת הָאֲדָמָה... וַיֹּאמְרוּ הֶחֱיִתָנוּ נִמְצָא **חֵן** בְּעֵינֵי אֲדֹנִי'[168]. **בְּחֶסֶד** - 'נֹתֵן לֶחֶם לְכָל בָּשָׂר כִּי לְעוֹלָם חַסְדּוֹ'. **וּבְרַחֲמִים** - כדכתיב[169]: 'וְאַתָּה בְּרַחֲמֶיךָ הָרַבִּים לֹא עֲזַבְתָּם בַּמִּדְבָּר... וּמַנְךָ לֹא מָנַעְתָּ מִפִּיהֶם'[170].

ואפילו בשעה שהאדם חוטא, אותה שעה עצמה לא יחסר לחמו, והכל בחסד וברחמים[171].

וכך אומרים בברכת גבורות בתפלת י"ח: 'מכלכל חיים **בחסד**' - זהו[172]: 'חֶסֶד אֵל כָּל הַיּוֹם', שפותח ידו ונותן לחם לכל בשר חינם, ואינו נותן בעין רעה, כי לעולם חסדו[173].

❖

כתב בספר העיקרים[174]: בברכת גבורות בתפלת י"ח הזכירו לשון 'רחמים רבים' על תחיית המתים - 'מְחַיֶּה מֵתִים בְּרַחֲמִים **רַבִּים**', לפי שחיי האדם נחלקים לשלשה חלקים: שני העלייה ושני העמידה ושני הירידה, ובשלשה הזמנים הללו הקב"ה זן את האדם ומעמיד בחיים חייתו 'בְּחֵן **בְּחֶסֶד** **וּבְרַחֲמִים**', ועל כן נזכרו אלו השלש לשונות בברכת 'הזן' שתיקן להם משה לישראל, כנגד שלשה זמנים הללו, כי בשני העלייה שהתמורה הנעשית מן המזון היא רבה ויותר מן ההתכה, אין צריך חסד גדול להעמיד אדם בחיים, אלא כי לפי שהתמורה אינה דומה מכל וכל ללחות השורשי צריך איזה עזר אלוקי, ועל כן יספיק לזה 'חן' האל יתברך. ובשני העמידה שההתכה היא שווה אל התמורה או קרוב לה, יצטרך עזר יותר גדול, והוא 'חסד' האל להעמידו בחיים. ובשני הירידה שההתכה מרובה מאד מהתמורה הבאה מהמזון, צריך האדם 'רחמים' להעמידו בחיים, אבל לאחר המוות לא יספיק להחיות את האדם לא 'חן' ולא 'חסד' ולא 'רחמים', אבל צריך 'רחמים רבים', ולזה אמרו: 'מְחַיֶּה מֵתִים בְּרַחֲמִים **רַבִּים**'.

ועל דרך זו כתב בדרשות רבי זרחיה הלוי סלדין[175]: האל יתברך עשה עם האדם חסד, והוא הקיום והעמידה ימי החלד, עם היות גוף האדם מורכב מהפכים, יומם ולילה לא ישבותו מהיות בעוכריו. והנה בזה שיעור גדול מהחסד לא יעלם. ואל זה כיונו מתקני הברכות בברכת המזון באמרם: 'הזן את העולם כולו בטובו בחן בחסד וברחמים', והקדים תחילה תואר 'הטוב', והוא אשר בו, וממנו תושפע התמדת מציאות הכל, בין הנצחיים בין ההווים הנפסדים, והוא הנרצה באמרו: 'הזן', כי ההזנה היא ההתמדה. ואמר אחר כן: 'בחן בחסד וברחמים', ורמז באלה השלשה תארים לשלשה חלקים ראשונים, נחלקו אליהם ימי חיי הבלנו, והנה הראשון הוא שהכח הטבעי הוא כל כך חזק שיספיק להביא תמורת מה שנתך, ועוד יספיק לגדול, והנה בזה החלק תספיק לקיום המין והתמדתו מדת ה'חן'. ואולם בחלק השני מהחיים, הנה הכח הטבעי יספיק להביא תמורת מה שנתך, לא לגדול, ובזה החלק מהחיים יצטרך לקיום האיש והתמדתו מדת ה'חסד'. ואולם בחלק השלישי מהחיים, הנה הכח הטבעי חלוש, באופן שלא יספיק

ויבא' כתב הרוקח: 'לְחֵן' - בעיניך. 'וּלְחֶסֶד' - לעשות עמנו. 'וּלְרַחֲמִים' - עלינו. **163.** שמות לג, יט. **164.** אבודרהם. ולפירושו 'בחן' - היינו במתנת חינם [ולא מלשון נשיאת חן, כפירוש הרוקח הנ"ל]. **165.** תהלים קלו, כה. **166.** שם קמה, ט. **167.** ר"י ב"ר יקר ואבודרהם. **168.** בראשית מז, כג-כה. **169.** נחמיה ט, יט-כ. **170.** סידור עבודת הלבבות. **171.** מטה יהודה. **172.** תהלים נב, ג. **173.** רוקח שם. **174.** מאמר ד פרק לה. והביאו כאן בפי' ר"נ שפירא. **175.** דרשה בראשית לא,

להשלים כל תמורת ההתכה, ובזה החלק מהחיים יצטרך לקיום האיש והתמדתו מדת ה'רחמים'. ואמנם, כי לא תמצא בלשון תיבה תורה על שיעור יותר גדול מה'חסד' אשר תורה עליו תיבת 'רחמים', כשדברו מתקני הברכות בענין תחיית המתים אשר יש בו מהחסד שיעור גדול יתר מאד, הנה חברו לתיבת 'הרחמים' תיבת 'רבים', ואמרו 'מחיה מתים ברחמים רבים', הנה איך שיהיה נראה מזה גודל חסד האל יתברך עם אישי האדם בקיומם ימי חלדם.

❖

כתב מהר"ל בספר 'נתיבות עולם'[176]: פרנסת ה' יתברך את העולם הוא מצד שלשה פנים: כי יש שראויה לו הפרנסה מצד הדין, והם הצדיקים שהם בעולם, וזהו שאמר: 'הַזָּן אֶת הָעוֹלָם בְּחֵן' - כלומר, שהוא מפרנסו מפני שהוא **נושא חן** בעיני ה' יתברך, כמו שנאמר בנח[177]: 'וְנֹחַ מָצָא חֵן בְּעֵינֵי ה''. ויש שה' יתברך מפרנסו מצד **החסד**, והם בני אדם שהם כמו בהמות ואין להם דעת, ופרנסתם מצד החסד, ויש אשר פרנסתם מצד **הרחמים**, והם הקטנים אשר לא ידעו מאומה ויש לרחם עליהם, והם מתפרנסים מצד הרחמים[178].

ובספרו 'גבורות ה'' כתב[179]: יש צדיקים דבקים במידת הדין, ויש צדיקים דבקים במידת הרחמים, ויש צדיקים דבקים במידת החסד. ואלו שמות הצדיקים: חנניה מישאל ועזריה. 'חנניה' - דביקותו במדת הדין, ומורה עליו שמו, שכן מדברים למדת הדין 'חָנֵּנִי אֱלֹהִים חָנֵּנִי'[180], 'מישאל' - הוא דבק במדת הרחמים, ונקרא 'מישאל' לשאלת הרחמים. ו'עזריה' - דביקתו במדת החסד, כי הוא יתברך העוזר ביד ימינו, וכן תקנו חכמים: 'הַזָּן אֶת הָעוֹלָם בְּחֶסֶד וּבְרַחֲמִים', ואלו שלשה דברים הם נגד מדת ה' יתברך אשר בהם מנהיג עולמו.

ויש שכתב: הקב"ה זן את העולם כולו הן צדיקים, הן בינונים והן רשעים, ועל כן נזכרו שלשה לשונות אלו בברכת הזן, כנגד צדיקים בינונים ורשעים. כי הצדיקים ראויים לקבל פרס מבית המלך הקב"ה שיזון אותם, ואין צריכים לזה חסד גדול אלא צריכים עזר אלוקי, ועל כן יספיק להם 'חן' האל יתברך, והבינונים צריכים עזר יותר גדול, והוא חסד האל. והרשעים שאינם ראויים כלל לקבל פרס מבית המלך, צריכים רחמים[181].

ויש שכתב: 'בטוב'[182] בחן בחסד' - 'בטוב' זה ביחס לשכלים הנפרדים והתמדתם בשפע ובשלימות, 'וירא אלהים את האור כי טוב', 'באורך נראה אור'. 'בחן' - בהתמדת הגלגל. 'בחסד' - בהיותו משפיע לאדם מטובו, לפי שכל דבר יש לו מזון והנהגה, ולפי שהאדם אינו ראוי שיהיה מונהג, ולכן אמר 'בחסד' מחסדיו יתעלה[183].

❖

בְּטוּבוֹ – **בְּחֶסֶד** - אמרו בזוהר[184]: בברכת הזימון אומרים: 'ובטובו חיינו' ואין אומרים 'מטובו'[185], משום ש'ובטובו' הוא ימין העליון, אבל 'מטובו' היא מדרגה אחרת, שבאה מצד הימין, והיא מדרגה מתחתיה,

מח. [בשו"ת ריב"ש סי' שיד ואילך מופיעה תשובה אליו]. **176.** נתיב העבודה פי"ח. **177.** בראשית ו, ח. **178.** ראה עוד נצח ישראל פרק מז: החילוק שיש בין חסד ורחמים, ה'חסד' הוא הטוב שהוא משפיע לעולם אף שאינו הכרחי כל כך לעולם, וה'רחמים' כאשר התחתונים בצרה וצריכים לרחמים, מרחם עליהם. וראה עוד ביאור הגר"א הושע ב, כא. **179.** פרק סד, עי"ש בכל דבריו. וראה עוד בדבריו בחידושי אגדות סנהדרין צח, ב. **180.** תהלים נז, ב. **181.** פי' ר"נ שפירא. וציין לדברי הזוהר שהובא בציון 387, שמזונות העולם באים מתוך הדין, והקב"ה עובר על הדין וזן גם את הרשעים, ולכך קשים מזונותיו של אדם כקריעת ים סוף. וראה עוד שלחן שבת - סדר ברהמ"ז בביאור ארבע לשונות אלו - 'בטובו בחן בחסד וברחמים'. **182.** כן נוסח תימן. וראה הערה 145. **183.** פירוש רבינו סעיד אלעדני, הל' ברכות פ"ב. **184.** ח"ב קסח, ב. מתורגם בתוספת ביאור פשוט. והביאו השל"ה שער האותיות - קדושת האכילה, עי"ש. **185.** ראה ברכת הזימון ציון 233.

ולכך אומרים 'ובטובו' לפי שבטוב ההוא נבנה העולם, ובו ניזון ומתקיים העולם. ולמה נקרא 'טוב' ולמה נקרא 'חסד'. לפי ש'טוב' הוא כשהוא כולל כל השפע בתוכו ואינו מתפשט לרדת למטה, אבל 'חסד' הוא כשהוא יורד למטה ועושה חסד עם כל הבריות, הן לצדיקים והן לרשעים, ואינו חושש לומר שאינו כדאי לעשות חסד עם הרשעים. ואף על גב שה'חסד' וה'טוב' הם מדרגה אחת של מדת החסד, עם כל זה הם נקראים בשני שמות. ומאין לנו דבר זה, דכתיב[186]: 'אַךְ טוֹב וָחֶסֶד יִרְדְּפוּנִי', אם הוא 'טוב' למה אמר 'חסד', ואם הוא 'חסד' למה אמר 'טוב', שהרי די באחד מהם, אלא 'טוב' כולל הכל בתוכו ואינו מתפשט למטה, אבל 'חסד' יורד ומתפשט למטה, וזן את כולם, צדיקים ורשעים כאחד. וגם כאן, כיון שאמר בברכת הזימון 'ובטובו חיינו', לכך חזר ואמר: 'הַזָּן אֶת הָעוֹלָם כֻּלּוֹ **בְּטוּבוֹ בְּחֶסֶד**', והוסיף תיבת 'חסד' להורות שהחסד יורד למטה ומשפיע וזן את כל העולם, וזהו שכתוב[187]: 'נֹתֵן לֶחֶם לְכָל בָּשָׂר' - גם לרשעים, 'כִּי לְעוֹלָם **חַסְדּוֹ**'. ועל כן חותמים הברכה: 'הַזָּן אֶת הַכֹּל' - לכל העולם, הן לרשעים והן לצדיקים[188].

וכן כתב בספר 'ראשית חכמה'[189]: יברך ברכת המזון ביראה ואהבה, כדרך כל המצוות הצריכות יראה ואהבה, ו'יראה' - היינו 'למידחל למריה, דאיהו רב ושליט, עקרא ושרשא דכל עלמין, וכלא קמיה כלא חשיב'[190], ו'אהבה' - הוא שיזכור החסד הגדול שעשה עמו השם, ושהטיב עמו להכין לו פרנסתו, אף על פי שלא היה ראוי לכך מצד עונותיו, והיינו אומרו: 'הַזָּן אֶת הָעוֹלָם כֻּלּוֹ בְּטוּבוֹ בְּחֵן **בְּחֶסֶד** וּבְרַחֲמִים', רצה לומר, בחסדו זן לכל, בין לרעים בין לטובים.

❖

אמרו חכמינו[191]: אל"ף בי"ת - אלף בינה. גימ"ל דל"ת - גמול דלים. ה"ו - זה שמו של הקב"ה. ז"ח ט"י כ"ל - אם אתה עושה כן, הקב"ה **זן אותך, וחן אותך, ומטיב לך**, ונותן לך ירושה, וקושר לך כתר לעולם הבא. - ונקט שלש לשונות הללו ללמדנו, שאינו זן אותו ברוע עין, בלי פנים יפות, אלא זן אותו בטובו ובחן, מן הטוב ובעין יפה, וכמו שאומרים בברכת המזון: 'הַזָּן אֶת הָעוֹלָם כֻּלּוֹ **בְּטוּבוֹ בְּחֵן** בְּחֶסֶד וּבְרַחֲמִים'[192].

ובספר 'תורת חיים' כתב[193]: נקט 'זן וחן ומטיב' לרמוז למה שיסדו בברכת המזון: 'הַזָּן אֶת הָעוֹלָם כֻּלּוֹ **בְּטוּבוֹ בְּחֵן**', כלומר, לפי שבשר ודם המתחייב לזון את חבירו הוא זן אותו שלא בטובתו, במאכלים קלים וגרועים, וכל מזונות נותן לו ברע עין, שאין מראה לו פנים יפות, פנים של חן, אבל הקב"ה זן את עולמו בטובו ובחן - מן הטוב ובעין יפה, וזהו שאמרו: ה"ו - הוא יתברך, 'זן אותך וחן אותך ומטיב לך' - שיתן לך מזון בעין יפה ומן הטוב. ועוד יש לומר, שלשה דברים אלו הם כנגד כל טובות העולם הזה - 'בני חיי ומזוני'[194]. נגד מזונות אמר: 'זן אותך', ונגד בנים אמר: 'וחן אותך', וכמו שדרשו[195]: 'וַיְחֻנֶּךָּ' - בבנים, וכלשון הכתוב[196]: 'הַיְלָדִים

186. תהלים כג, ו. **187.** שם קלו, כה. וכן הוא בהמשך הברכה. ויתכן שלשון הזוהר 'הדא הוא דכתיב' קאי על נוסח ברהמ"ז. **188.** וראה לשון הגר"א ביהל אור ח"ב יט, ב: 'חסד' אינו משגיח כלל על מעשה, כמו שאמרו 'הני כ"ו 'כי לעולם חסדו' כנגד כו' ולכן 'נֹתֵן לֶחֶם לְכָל בָּשָׂר כִּי לְעוֹלָם חַסְדּוֹ'. עוד כתב שם כה, א: ידוע שהקב"ה זן את העולם בחסד, וכמו שכתוב: 'נֹתֵן לֶחֶם לְכָל בָּשָׂר כִּי לְעוֹלָם חַסְדּוֹ', וכמה כיוצא בזה, שלפיכך זן בין רעים בין טובים מקרני ראמים כו', עי"ש. **189.** שער הקדושה פט"ו. והביאו השל"ה בשער האותיות - קדושה. והעתקנו כל לשונו בפתיחה לברהמ"ז ציון 261. **190.** ראה שם שער היראה פ"א, עפ"י זוהר ח"א יא, ב. **191.** שבת קד, א: אתו דרדקי האידנא לבי מדרשא ואמרו מילי דאפילו בימי יהושע בן נון לא איתמר כוותייהו. **192.** עץ יוסף. **193.** סנהדרין צ, א. **194.** מו"ק כח, א: חיי בני ומזוני, לא בזכותא תליא מילתא, אלא במזלא תליא מילתא. **195.** במדב"ר יא, ה. **196.** בראשית לג, ה.

אֲשֶׁר חָנַן אֱלֹהִים אֶת עַבְדֶּךָ׳, ועוד מצינו[197]: ׳וְנֹחַ מָצָא חֵן בְּעֵינֵי ה״ - ׳אֵלֶּה תּוֹלְדֹת נֹחַ׳, באיזו זכות מצא חן, בזכות תולדותיו, וזהו שאמרו: ׳וחן אותך׳ - שיתן לך בנים מהוגנים, ובזה תמצא חן בעיניו יתברך. ונגד חיי אמר: ׳ומטיב לך׳, וכמו שאמרו[198]: ׳לְמַעַן יִיטַב לָהֶם וְלִבְנֵיהֶם לְעֹלָם׳ - כיון דליכא מיתה, אין לך טובה גדולה מזו[199].

❖

יש שפירש: ׳הַזָּן אֶת הָעוֹלָם כֻּלּוֹ - בְּטוּבוֹ׳ - אלו העשירים שמשפיע להם הקב״ה מידו כל טוב. ׳בְּחֵן׳ - אותם אשר מבוא פרנסתן הוא בענייני שׂרות, ומתפרנסים על ידי חן שנותן להם הקב״ה בעיני רואיהם. ׳בְּחֶסֶד׳ - הם הניזונים על ידי חסד, שתמיד צריכים ללוות מעות. ׳וּבְרַחֲמִים׳ - הם העניים ודלים, שמזמין להם הקב״ה מזונותיהם על ידי רחמים שמרחמים עליהם בני אדם ומפרנסים אותם. ואת כולם הקב״ה מפרנס בהשגחתו, ונותן לחם לכל בשר[200].

ויש שפירש: הנה יש שלש מדרגות בבני אדם: יש עשירים גדולים, וזהו ׳בְּחֵן׳, על דרך הכתוב[201]: ׳וְנֹחַ מָצָא חֵן בְּעֵינֵי ה״, כלומר, השפעה יתירה. ויש בעלי בתים ממוצעים, שכל מה שצריכים משיגים בנקל ואין להם מותרות, וזהו: ׳בְּחֶסֶד׳ - שה׳ יתברך משפיע להם חסדו, שכל מה שצריכים משיגים בקלות. ויש עניים שלחמם בא להם בקושי, וזהו ׳וּבְרַחֲמִים׳ - כי אין שֵׁם ׳רחמים׳ נופל אלא במקום שמדת הדין שורה. ואחר כך אומרים: ׳הוּא נוֹתֵן לֶחֶם לְכָל בָּשָׂר׳, כלומר, הוא נותן לחם לכל, אלא שלזה נותן במדה זו, ולזה במדה זו, ׳כִּי לְעוֹלָם חַסְדּוֹ׳, כלומר, שאפילו העני - לטובתו הוא, להרבות שכרו בעולם הבא או לנכות לו מעונותיו[202].

ונוסח בני ספרד: ׳בְּחֵן בְּחֶסֶד בְּרֵיוַח וּבְרַחֲמִים׳. - יש שפירש: הקב״ה זן ומפרנס את כל העולם, אך הוא באופנים שונים זה מזה. יש אדם שאין לו פרנסה משלו כלל כי אם מאחרים, וזה אי אפשר כי אם על ידי חן שיתן לו השי״ת בעיני רואיו כדי שיתנו לו מזונות, וזהו שאמר: ׳**בְּחֵן**׳. יש אדם שמתפרנס משלו, והשי״ת מתחסד עמו וממציא לו מזונותיו בלי עמל ובלי יגיעה, וזהו חסד גדול שניצול מקללתו של אדם הראשון ׳בְּזֵעַת אַפֶּיךָ תֹּאכַל לֶחֶם׳, וזהו: ׳**בְּחֶסֶד**׳. ויש אדם שרק לאחר טרחה ועמל מרובים הקב״ה מסייעו שיהיה לו ריווח מצרתו ויגיעו, וימצא מזונו, וזהו: ׳**בְּרֵיוַח**׳. ויש אדם שמצד הדין אין ראוי לתת לו מזונות כלל, כי אם מצד רחמיו יתברך שזן ומפרנס לכל, ראוי ושאינו ראוי, וזהו: ׳**בְּרַחֲמִים**׳[203].

ויש שהטעים: המברך ברכת המזון משפיע שפע ברכה לארבעה עולמות - ׳אצילות בריאה יצירה עשיה׳[204], וזהו שאנו אומרים: ׳הַזָּן אוֹתָנוּ וְאֶת הָעוֹלָם כֻּלּוֹ בְּטוּבוֹ׳ - שהוא משפיע במדת טובו לארבעה עולמות, ולכן נקט ארבע לשונות: ׳בְּחֵן בְּחֶסֶד בְּרֵיוַח וּבְרַחֲמִים׳ - כנגד ארבעה עולמות[205].

❖

יש שפירש: ׳**בְּחֵן**׳ - שכל בריה ובריה

197. ב״ר כט, ה. **198.** ע״ז ה, א, עי״ש. **199.** ראה המשך דבריו להלן ציון 408. **200.** הגדש״פ צוף אמרים. ועל דרך זו הובא בשיח שרפי קדש ח״א בשם המגיד מקאזניץ, ׳בְּטוּבוֹ׳ - הוא מי שיש לו כל טוב בשפע, ׳בְּחֵן׳ - הוא מי שאין לו עשירות רק השי״ת נותן לו חן ומרויח בכל עת כל מה שצריך מחמת חן סחורה שלו, ׳בְּחֶסֶד׳ - הוא אדם שאין לו כלום במה לעשות משא ומתן, רק הוא צריך תמיד לגמילות חסדים, ׳וּבְרַחֲמִים׳ - הוא עני המתפרנס רק ברחמנות שבני אדם מרחמים עליו בצדקה. ובספר אורח לחיים פר׳ בהעלותך כתב: ׳הזן את העולם בחן׳ - אם יש לו איזה דבר למכור, אז חן מקח על מקחו ונותן השי״ת חן בסחורה בעיני הקונה שיתן לו כך וכך, ואם הוא עני נותן לו השי״ת חן בעיני בעל הבית שיתן לו כך וכך. וראה עוד שער בת רבים פר׳ בשלח, מנרת זהב פר׳ תרומה. **201.** בראשית ו, ח. **202.** ערוה״ש סי׳ קפז ס״ד. וכתב שלפירוש זה מכוון הנוסח ׳הוא נותן׳. **203.** הגדש״פ פי המדבר. **204.** ראה פתיחה לברהמ״ז ציון 435. **205.** הגדש״פ יפה עינים -

מזונותיה מוצאים חן בעיניה, כמו שאמרו[206]: אין עשיר מחזיר, - שכל מאכל ראוי לו, ומוצא לאכול, ואף מאכילים לו הרבה, ואין עני מכלב, - שאין אדם חס עליו לתת לו מזונות הרבה, והקב"ה יודע שמזונותיו מועטים לפיכך משהה אכילתו במעיו שלשה ימים[207].

ויש שכתב: הנה המקבל טובה מחברו מתבייש להסתכל בפני הנותן[208], והנותן אינו רואה את פני המקבל כדי שלא יתבייש, אבל הקב"ה זן את האדם 'בחן' - במתנת חינם ובהארת פנים, וכדכתיב: 'יָאֵר ה' פָּנָיו אֵלֶיךָ וִיחֻנֶּךָּ'[209].

ויש שכתב: הנה מסופר בגמרא: שמואל הקטן גזר תענית וירדו להם גשמים קודם הנץ החמה, כסבורים העם לומר שבחו של צבור הוא, אמר להם: אמשול לכם משל, למה הדבר דומה, לעבד שמבקש פרס מרבו, אמר להם: תנו לו ואל אשמע קולו[210]. - זהו שאנו מודים שהקב"ה נותן לנו מזון ב'חן' ובהארת פנים[211].

והמזון נברא בחן וביופי, ונחמד הוא למראה, וכדרך בעל הבית שנותן מתנה לאורח, נוהג בו כבוד ונותנו על צד היופי, כך הקב"ה נוהג כבוד בנבראיו ונותן להם מזונותיהם בחן ובכבוד[212].

והקב"ה זן את כל העולם 'בְּחֵן', וחן זה היינו צורת הנתינה, כיצד מגיש הקב"ה כביכול את מזונו לאדם, כל פרי ופרי ויופיו, כל מין ומין והדרו, יש פירות מרהיבי עין מבחוץ, וגם תוכם נחמד ונעים, מחולקים לחלקים מדודים, הקליפה נקלפת בקלות מפליאה, והפרי עם טעמו הטוב מוכן לפני האדם בכל עת שיחפוץ, וזהו: 'בחן'. ואם מחויב האדם להודות על זה למקום, על כרחך שעליו להכיר הכרה מלאה, שגם 'חן' זה ממלא חסרונו ומשביע את נפשו[213].

וכך היה בירידת המן, טל מלמעלה וטל מלמטה ודומה כמו שמונח בקופסא[214], דרך חיבה במאור פניו[215]. וזהו: 'הַזָּן אֶת הָעוֹלָם כֻּלּוֹ - **בְּחֵן**'[216].

❖

בְּחֶסֶד - כתב מהר"ל ב'דרך חיים'[217]: אם אין חסדי השי"ת, לא היה העולם קיים כלל, כי צריכים אל חסדו, ומכל שכן לפרנסה שלהם, ובחסדו מפרנס הכל ומשפיע אל הכל... העולם הזה עומד בחסדו, בפרט מה שהוא יתברך משפיע אל העולם המזונות, **זה יותר מכל החסדים**, וכל הנבראים הם עומדים בחסדו, כמו שאמר: 'עוֹלָם חֶסֶד יִבָּנֶה', ואין לך דבר שהוא חסד כמו פרנסת האדם, וכמו שסיים: 'נוֹתֵן לֶחֶם לְכָל בָּשָׂר כִּי לְעוֹלָם חַסְדּוֹ'.

❖

וּבְרַחֲמִים - שתים עשרה שעות הוי היום... שניות - יושב ודן את כל העולם כולו, כיון שרואה שנתחייב עולם כלייה, עומד מכסא הדין ויושב **על כסא רחמים**, שלישיות - יושב וזן את כל העולם כולו מקרני ראמים עד ביצי כינים[218]. נמצא, שהקב"ה יושב וקוצב לכל העולם מהיכן תזדמן להם פרנסתן, כשהוא יושב על כסא רחמים. לכך אנו אומרים: 'הַזָּן אֶת הָעוֹלָם כֻּלּוֹ... **וּבְרַחֲמִים**'[219].

בדרכי שמים. **206.** שבת קנה, ב ורש"י. **207.** מטה יהודה. **208.** ראה ירושלמי ערלה פ"א ה"ג. **209.** מזמור לאסף. **210.** תענית כה, ב. **211.** תפלה למשה. **212.** הגדש"פ מלחמת ה'. **213.** דליות יחזקאל ח"א עמ' כו. וכך היה רבי יחזקאל אברמסקי שואל בתמיהה: תינח שהקב"ה זן אותנו ב'חסד וברחמים' אך מה ענין 'בחן', וביאר: הנה התפוז עשוי פלחים והתפוח מקשה אחת, כמה חן יש בזה, תארו לכם שהתפוז היה מקשה אחת ואילו התפוח היה פלחים, הפירות היו מזינים אך הם היו נטולי 'חן', על כן, בנוסף 'לטוב לחסד ולרחמים' עלינו להודות הודאה מיוחדת על 'החן' והחדר של המזון (מלך ביופיו). **214.** יומא עה, ב. **215.** ראה רש"י שמות טז, ז. **216.** ברכת שמחה. **217.** אבות פ"א מ"ב. **218.** ע"ז ג, ב. **219.** ברכת שמים.